

Capitolul IX

Dimensiunile fundamentale ale procesului de comunicare lingvistică

Limbajul este cel mai complex dintre sistemele semiotice cunoscute. Importanța sa pentru definirea și înțelegerea umanului este decisivă. Facultatea sa de a produce și înțelege semne specifice dotate cu semnificație îi conferă omului un statut privilegiat în lumea cunoscută, ca principală ființă reflexivă și proiectivă. Producând și interpretând semne, omul organizează și își asumă continuu realitatea, impunându-i propriile principii și acționând asupra ei în virtutea unor scopuri care îi sunt proprii. Procesul devenirii ființei umane reprezintă în esență acțiunea sa asupra lumii și asupra propriei esențe, prin intermediul limbajului. Putem spune că omul ființează în măsura în care comunică și „se comunică”. Procesul de comunicare lingvistică este posibil doar în cadru comunitar sau, cu alte cuvinte, limbajul natural nu poate funcționa decât în cadru social. Vom spune deci că limbajul uman, ca proces de comunicare, implică trei dimensiuni fundamentale și definitorii: o dimensiune ontologică, o dimensiune gnoseologică și o dimensiune socială.

9.1. Dimensiunea ontologică

Dimensiunea ontologică a limbajului este definită de raportul dintre om ca specie și ca individ cu realitatea, raport mediat prin limbaj. În această perspectivă, limbajul ne apare ca un spațiu virtual de reflectare a realității în și prin conștiința umană. Mediind între om și cosmos, limbajul joacă un rol denominativ, căci fiecare semn din repertoriul unei limbi este corespondentul convențional al unui segment din realitate. Activitatea de „denumire” a obiectelor lumii – pe care filosofii greci o numeau prin termenii *nomothesia* ‘instituirea de legi’ sau *onomatourgia* ‘făurirea de nume’ – presupune o operație de segmentare a continuumului inform al realității care se prezintă conștiinței, urmat de clasificarea și ordonarea

datelor obținute prin semnele lingvistice în ansambluri structurale pe care le numim limbi. Procesul „onomaturgic” constă așadar în echivalarea, mediată prin gândire, a unui fragment al realității printr-un semn lingvistic. Faptul că realitatea ne apare structurată ierarhic, pe niveluri de importanță în ordinea umanului, determină și explică și structurarea ierarhică a repertoriului de semne lingvistice ale unei limbi. Această caracteristică a raportului dintre realitate și limbaj a fost observată cu acuitate încă din zorii gândirii europene, atunci când, remarcând mai întâi caracterul articulat al vorbirii umane, filosofii greci distingeau între *ὄνομα* și *ῥῆμα* (*nomen* și *verbum*), adică între ceea ce am putea denumi semne denominative și semne predicative.

Aristotel a formulat cu limpezime ideea că limba nu este un simplu repertoriu de nume, ci un act de predicăție, adică de aplicare a gândirii discursive asupra ființei. Distingând între cuvinte categorematice și cuvinte sincategorematic, Stagiritul stabilea o distincție importantă din punct de vedere teoretic și metodologic între ceea ce am putea denumi astăzi semne cu caracter substanțial (nume, verb) și semne pur operaționale (prepoziție, conjuncție). Există deci semne care reflectă substanțe, calități sau acțiuni (*om, alb, a merge*), dar și semne care exprimă sau stabilesc relații (*cu, din, și, dacă*).

Încă una din multiplele implicații ale dimensiunii ontologice a limbajului omenesc a fost recunoscută și formulată de Sf. Augustin atunci când, în dialogul de tinerețe *De Magistro*, vorbește despre un „învățător lăuntric” (*magister interior*) ca despre o instanță inerentă ființei umane, cea care dă conținutul și semnificațiile ultime ale întrebuirii cuvintelor. Transpunând în termeni actuali această afirmație a Sf. Augustin, am putea spune că există semne lingvistice reale și semne lingvistice virtuale, și că memoria umană înmagazinează o mare cantitate de informații într-o formă virtuală, actualizându-le succesiv potrivit cerințelor comunicării.

În această sferă problematică a raporturilor dintre limbaj și realitate putem include și vechea problemă a relațiilor de congruență între semnele lingvistice și obiectele desemnate: Există un raport necesar între forma sonoră a cuvintelor și caracteristicile senzoriale ale obiectelor desemnate, sau acest raport este întâmplător? Altfel spus, este semnul lingvistic motivat sau arbitrar? Urmîndu-l pe Saussure, lingviștii moderni au adoptat premisa că semnul lingvistic este arbitrar.

9.2. Dimensiunea gnoseologică

Dimensiunea gnoseologică a limbajului uman circumscrie problema raportului dintre limbă și gândire în realizarea procesului de cunoaștere. Din punct de vedere ontologic, limba și gândirea au aceeași esență, reprezentând fatete ale unui unic proces, căci gândirea nu este altceva decât producere și interpretare de semne, la fel cum limbajul constituie mediul de manifestare a conceptelor și a celorlalte operații ale rațiunii umane în procesul cunoașterii. Caracterul inerent al raportului dintre gândire și limbă a fost și el avut în vedere de Wilhelm von Humboldt atunci când definea limbajul ca o activitate creatoare continuă a spiritului uman și nu ca un produs al acestei activități¹. Procesul de conceptualizare este expresia medierii prin limbaj a planului ontologic. Fără să existe o identitate absolută între categoriile logice de concept, judecată sau raționament și categoriile lingvistice de semnificație, propoziție sau frază, un paralelism este totuși evident. Operațiile logice ale gândirii nu pot fi realizate în afara formulării lor într-o limbă.

9.3. Dimensiunea socială

Dimensiunea socială a limbajului uman definește încă una din componentele esențiale ale comunicării lingvistice. Prin definiție (*communicatio < communis* 'comun'), comunicarea interumană reclamă cel puțin doi

1. W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit...*, p. 41 a ediției originale: „Die Sprache, in ihrem wirklichen Wesen aufgefaßt, ist etwas beständig und in jedem Augenblicke Vorübergehendes. Selbst ihre Erhaltung durch die Schrift ist immer nur eine unvollständige, mumienartige Aufbewahrung, die es doch erst wieder bedarf, daß man dabei den lebendigen Vortrag zu versinnlichen sucht. Sie selbst ist kein Werk (*Ergon*), sondern eine Tätigkeit (*Energie*). Ihre wahre Definition kann daher nur eine genetische sein. Sie ist nämlich die sich ewig wiederholende Arbeit des Geistes, den articulierten Laut zum Ausdruck des Gedanken fähig zu machen”. – „Limba, concepută în esența sa reală, este ceva fără întrerupere și în orice clipă schimbător. Chiar și conservarea ei cu ajutorul scrierii este întotdeauna doar o conservare incompletă și mumificată, care reclamă întotdeauna, la rîndul său, ca să facem din nou sensibilă expresia vie. Limba însăși nu este un produs (*Ergon*), ci o activitate (*Energie*). De aceea, adevărata sa definiție nu poate fi decât genetică. Limba este așadar efortul mereu reiterat al spiritului de a face sunetul articulat capabil să exprime gândirea.”

indivizi, adică un cadru social. Semioza, adică producerea de semne, este ea însăși reclamată de co-prezența celorlalți, căci nimeni nu produce semne pentru el însuși! Faptul că limbajul a apărut și funcționează în societate ca expresie a nevoii de comunicare între oameni are consecințe decisive asupra limbilor ca atare. O limbă constituită istoric dobândește, în condițiile specifice ale unei comunități umane date, un caracter național. Modul în care fiecare limbă structurează realitatea se reflectă în mentalitatea și în felul de a privi lumea care sunt specifice unei comunități naționale. Dacă limbajul ca facultate umană definitorie are un caracter universal, concretizarea sa în limbi atestate istoric se petrece doar într-un context social delimitat de condiții istorice. Schimbările lingvistice sunt și ele determinate de condiții sociale, ținând de nevoia permanentă de adaptare a capacităților expresive la nevoi de comunicare mereu noi. Factorul social acționează nu doar în timp, provocând în interiorul unei limbi schimbări lingvistice care, prin acumulare, pot conduce la apariția unei alte limbi, ci și în mod sincron, conducând la diferențieri și ipostazieri funcționale diferite în interiorul unuia și aceluiași stadiu istoric al unei limbi. Pentru a întrebuița terminologia propusă de E. Coseriu, la impactul factorului social cu o limbă distingem astfel diferențieri diatopice (între modul de întrebuințare a limbii comune în spații geografice diferite: dialecte, graiuri sau subdialecte), diferențieri diastratice (între modul diferit de întrebuințare a limbii comune de către membrii unor pături sociale diferite: limbă literară, limbă colocvială etc.) și diferențieri diafazice (între modalitățile diferite de structurare a enunțurilor: limbajul poetic, vorbirea aulic-academică etc.). În termeni saussurieni, constatăm, de asemenea, o diferență conceptuală între nivelul de maximă socialitate al limbii (nivelul *langue*) și nivelul întrebuințării individuale a respectivei limbi (nivelul *parole*).